

Мирослав Лазич
асистент Правног факултета у Нишу

ПРАВНА КУЛТУРА И ПРАВНА ДРЖАВА

*Није тешко бити добар;
тешко је бити праведан*

Виктор Иго

I

Синтагма „правна држава” означава државну организацију која се заснива на владавини права којом се обезбеђује заштита и остварење права и слобода човека која одговарају достигнућима цивилизацијског развоја људске културе, и која, уједно, представљају границу (само)воље државне власти. Права и слободе појединца морају бити гарантована како у односу на друге појединце, тако и у односу на државне органе.¹ Поштовање слободе личности појединца је основна одлика правне државе. „Слобода личности или аутономија људске индивидуе је право човека да несметано обавља своју физичку, интелектуалну и моралну делатност”.² Права и слободе човека која чине цивилизацијски минимум аутономије личности одређена су Универзалном декларацијом о правима човека, као „заједнички стандард који треба да постигну сви народи и све нације”.³

Правна држава постоји ако су права и слободе човека не само прокламована, већ и остварена. „Карактер друштва не зависи од онога што његови припадници смеју да ураде, ако могу, већ од тога шта могу да ураде ако хоће”.⁴ Зато правна држава подразумева и одређени економски ниво развоја друштва

¹ „Оно што доноси правна држава то су субјективна јавна права грађанима према државној власти и њихову заштиту према административној власти.” В. Ђ. Тасић: *О јемству судске независности*, Београд, 1935, стр. 4.

² Л. Диги, *Суверенитет и слобода*, 1922, превод Н. Грубића, *Законитост*, Загреб, 5/1991, стр. 557.

³ В., проглас Универзалне декларације о правима човека, усвојене и прокламоване резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 217 А (III) од 10.12.1948.

⁴ С. Недовић, *О социјалној правди, слободном тржишту и минималном утицају државе, Правни живот*, Београд, 3-4/1993, стр. 399.

који је наглашен у учењу о тзв. „социјалној–правној држави”,⁵ које у први план истиче бригу о заједничком добру и благостању грађана.

Успостављање правне државе захтева испуњење следећих претпоставки: поштовање принципа уставности и законитости; принцип поделе власти; независност судства и судска контрола рада органа управе; правна једнакост грађана пред законом, тј. праведност у погледу садржине и примене права; ограничење државне власти основним правима и слободама човека; и одређени ниво развоја демократије и културе грађана.

II

Правна држава представља резултат правилног „балансирања” односа између силе и права, тако да је државна власт подређена праву, односно односа између власти и појединца, тако да је државна власт ограничена правима и слободама појединца. Основни проблем успостављања правне државе је како права и слободе човека наметнути државној власти као граници њене суверености. „Суверенитет је, увек, заповедајућа воља...Још је у канонском праву речено да свако друштво у којем постоји једна суверена власт јесте неједнако друштво, тј. оно се састоји од особа које су у различитом положају. Особе које делују у име суверенитета, које изражавају суверену вољу, надређене су осталима и утичу на њих заповестима и једино заповестима”.⁶

Ограничење управне и судске власти врши се обавезом поштовања принципа законитости у њиховом раду. Најтеже је ограничити законодавну власт да демократски принцип већинског одлучивања приликом доношења закона не злоупотреби и општи интерес друштва подреди интересима носилаца власти. „Држава као законодавац може штети шта год хоће и државна воља се не може ограничити”.⁷

Ограничење законодавне власти могуће је само у развијеном демократском друштву у коме државни суверенитет произилази из воље народа и где „ниједно тело, ниједан појединац не може вршити власт која изричито одатле не проистиче”.⁸ Правна држава захтева такав ниво развоја демократије у коме ће бити проглашен политички плурализам и омогућено да се воља народа изрази на загарантованим, повременим и слободним изборима, који ће се спроводити општим и једнаким правом гласа, тајним гласањем, али и правом на исправне и једнаке изборе и на јавност вођења државних послова.⁹ Демократски избори и временски ограничен мандат носилаца власти није довољна гаранција од злоупотребе власти. Појединац на изборима бира своје истомишљенике, тј. себи сличне. Зато се остварење демократије и правне државе мора темељити на развоју људске културе, а посебно правне и политичке културе, појединца и друштва као целине.

⁵ В. Љ. Тадић: *Метаморфозе „правне државе”*, публ. *Правна држава*, Београд 1991, стр. 11; В. Камбовски, *Пристап проблему успостављања правне државе*, публ. *Правна држава*, стр. 16.

⁶ Л. Диги, *о.с.*, стр. 555.

⁷ В. С. Јовановић, *О држави*, Београд, 1922, стр. 67.

⁸ В., члан 3 француске Декларације права човека и грађанина из 1789. г.

⁹ Члан 21. Универзалне декларације о правима човека; Члан 25. Међународног пакта о грађанским и политичким правима, који је усвојен и отворен за потписивање и ратификовање резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 А (XXI) од 16.12.1966.

„Основна права човека поредстављају ограничење законодавне власти само ако припадници успеју да их актуелизују у крајњој инстанци пред Уставним судом”.¹⁰ Међутим, уставно-судска контрола рада законодавне власти није довољно ефикасно ограничење јер, или „нема директне санкције па се и неуставан закон примењује”,¹¹ или фактички није обезбеђена прокламована независност судства.¹² У правној теорији се сматра да државну власт може ефикасно ограничити само право које је настало независно од државе, а не и „државно право”. Посебно се наглашава улога „природних и незастаривих права човека, као што су: слобода, својина, сигурност и отпор угњетавању”.¹³ Природна права човека се могу наметнути државној власти, као граница њене суверености, само преко правне свести грађана, а тиме и носилаца власти, о њиховом поштовању као општем добру коме треба да тежи свака држава и сваки појединац.

III

Култура је појам који означава духовна добра трајније вредности која су резултат човековог најширег стваралаштва, почев од језика па до уметничких дела. Свака нација стварајући одговарајућа духовна добра гради своју културу која поред одређених особености садржи и одређене елементе заједничке свим народима, а који су тековина цивилизацијског развоја људске културе и заједнички садржалац „културног обрасца”.¹⁴ Правна култура је заједнички и за остварење правне државе најзначајнији сегмент културе сваког цивилизованог народа.

Правна култура представља афирмативан однос појединца према фундаменталним правним принципима, као што су правда – законитост – правна сигурност, и према потреби успостављања правне државе као средства реализације тих принципа. Правна култура гради правну свест о неопходности гарантовања аутономије личности сваког појединца као предуслова развоја друштвене заједнице ка општем добру.

Правна култура грађана је предуслов за остварење свих претпоставки правне државе. Појам правне културе обухвата и тзв. политичку културу и формира „свест”, тј. схватање о границама државне власти. То омогућава појединцу да правилно процени када је власт прекорачила или злоупотребила своја овлашћења, и да, сходно томе, предузме одређене мере заштите својих права. Посебно значајно средство заштите права и слобода грађана је супротстављање неправедним законима које се врши отказивањем грађанске послушности и правом на побуну,¹⁵ као крајњим начином борбе против

¹⁰ А. Молнар, *Демократија и основна права човека, с посебним освртом на основна социјална права*, едисија „Ђорђе Тасић и права човека”, Нови Сад, 1993, стр. 60.

¹¹ Ђ. Тасић, *Начело законитости у модерној држави. Увод у правне науке*, Београд, 1941, стр. 180.

¹² В. П. Николић, *Суноврат идеје владавине права, Правни живот*, Београд, 1-2/1993, стр. 219; Супротно Одлука Уставног суда Републике Србије, ИУ 29/93 од 8.4.1993. (Сл. гласник РС, бр. 9/93) којом је Закон о изменама и допунама Закона о избору савезних посланика у Веће република Савезне скупштине, проглашен уставним.

¹³ Члан 2. Декларације права човека и грађанина из 1789. г.

¹⁴ „Хуманистички културни образац владао је дуго времена на Западу. И енглески „џентлмен”, и немачки „културни човек”, и француски „homme de homme” јесу културни обрасци с истом хуманистичком основом”. В. С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, Ц, Београд, 1991, стр. 367.

¹⁵ В. С. Шаркић, *Елементи правне државе у средњем веку, Гласник*, Нови Сад, 7-8/1989, стр. 26; К. Чавошки, *Природно право, владавина права и тирански закони*, публикација *Правна држава – порекло и будућност једне идеје*, Београд, 1991, стр. 85.

самовоље државне власти. Правну културу треба развијати код свих грађана, али је за успостављање правне државе најзначајнија правна свест појединих друштвених група као што су „елите на власти и правнички слој”.¹⁶

Правна култура носилаца власти (читај: моћи)¹⁷ треба да развије њихову свест до тог степена да свој положај не схватају као привилегију и моћ, већ као обавезу и одговорност за остварење општег добра. Носиоци власти морају бити свесни да поштујући права и слободе сваког појединца штите своја права и слободе. „Јачи се мора спутати да би се заштитио од још јачег. Право је заштита за сваког, јер штити слабијег од јачег, а ко није слабији према неком другом”.¹⁸ Успостављање правне државе је, ако не више, а оно једнако, у интересу носилаца власти као и у интересу осталих грађана. *Omnia sunt incerta, cum a iure discesseris*. Све је несигурно, ако се од права удаљиш. Иако правна свест носилаца власти није посебна категорија, већ је условљена и представља „слику у малом” правне свести грађана, она због свог јавног манифестовања има повратан утицај и може побољшати правну свест грађана. Услов за то је да носиоци власти делују политиком примера поштовања принципа правне државе, а не, евентуално, примером криминала „белог оковратника”.

Правна култура правника темељ је њихове аутономности, односно независности и објективности у раду. Без аутономности правничког позива нема независности судија и судства, а тиме ни правне државе. Аутономност правника зависна је од низа фактора, економских, политичких, психолошких..., али је њена „клица” у образовању и култури правника. Правник без развијене правне културе, а тиме и правне свести о значају поштовања принципа правне државе, лако губи професионалну аутономност и постаје подложен другим људима уместо закону, и личном уместо општем интересу. Објективност у раду правника основа је правне државе. У друштву се мора остварити објективан ред, тј. „не сме се појединцу забранити самовоља и насиље, а другом допустити; самовоља и насиље морају бити забрањени свима подједнако; Иначе појединци неће моћи разумети да је у интересу свих њих, да се тај ред одржи”.¹⁹ Правник мора поштовати и штитити људско достојанство и бранити и штитити основна права сваког појединца придржавајући се у свом раду закона и Кодекса своје струке. „Лица одговорна за примену закона морају увек обављати задатак који им намеће закон тако што ће служити заједници и штитити сва лица од незаконитих поступака у складу са високим степеном одговорности које њихова професија захтева”.²⁰

IV

У нашем друштву је „културни образац” одувек био запостављен и подређен националном обрасцу. Тако је уместо изграђивања појма „културан

¹⁶ А. Перенич, *Правна држава и аутономност правничког позива, Судска пракса* Београд, 6/1989, стр. 91.

¹⁷ „Поимање политике је немогуће без уочавања оног феномена што се јавља у позадини њеној, неовисно и пре ње саме, као њена битна претпоставка...То је: моћ...Она је, међутим, еминентна друштвена појава, она израста из констелације друштвених односа”. В. Е. Ђимић, *Политика као судбина*, Београд, 1982, стр. 19.

¹⁸ Ђ. Поповић, *Сила и право, Архив*, Београд, 5-6/1939, стр. 466.

¹⁹ С. Јовановић, *О држави*, стр. 37.

²⁰ В., члан 1. и 2. Кодекса понашања лица одговорних за примену закона, усвојеног резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација бр. 34/169 од 17.12.1979.

човек” развијен појам „добар Србин”,²¹ или као у нашој актуелној политици „Србин патриота”. Запостављеност развоја културе узроковало је разморалисање нашег друштва и продукцију „полуинтелектуалаца”, што представља најтежу препреку успостављању правне државе.

„Полуинтелектуалци су људи стручно оспособљени, али без развијених духовних вредности и моралности”.²² Њима је лични интерес, неомеђен моралом, увек изнад општег интереса, или општи интерес подређују интересу групе којој припадају. Полуинтелектуалац је одличан мимичар интелектуалца који своју правну некултуру прикрива поштовањем „бонтона” и залагањем за општу културу коју, најчешће, изједначава са енциклопедијским знањима. Друштвену позицију користи за напредовање „у животу” без имало обзира према „слабијима” и са максималним полтронством према „јачима” у сфери расподеле власти, односно моћи. У односу са другим људима је ласкавац или силник, односно или је полтрон или тражи полтроне.²³ Спреман је да учествује у разним манифестацијама – културним, научним, политичким, ако тиме може проширити познанства (читај: повластице). Полуинтелектуалац је homo duplex чији ставови варирају према потреби. Њихов највећи „идеал” је прелазак у политичаре, јер су носиоци максиме: „чија политика, његово и право”, која се развила из марксистичког схватања права као „воље владајуће класе”.²⁴

Правник полуинтелектуалац („полуправник”) је стручњак без моралног интегритета и правничке аутономности који је спреман да даје и тражи повластице, разарајући тиме правне принципе и чинећи правну државу замагљеним и недостижним циљем, односно „идеалом”. Привилегија (ius singulare) је оно што је, супротно општим правним начелима, надлежни орган власти прописао у нечију корист (Paulus – D.1,3,16). Зарад „приземних” интереса појединаца, привилегијама се руши правна једнакост која представља темељ модерне правне државе. Такви правници су потребни политичарима (читај: политикантима) као састављачи образложења за њихове одлуке, а не народу.

Формирање „полуправника” последица је занемаривања моралног аспекта права,²⁵ и правне културе у образовању правника. „Тешко је покорити онога који сам не жели заповедати, па ни најлукавија политика неће успети потчинити људе који само желе бити слободни”.²⁶ Зато правник мора бити образован не само као добар стручњак, већ и као моралан човек, јер је његов стос пресудан за објективну и закониту примену закона. Правник мора бити темељ законитости и правде у друштву. Још је у римском праву истакнуто да „правда треба да буде: слободна, јер нема ништа горе од подмитљиве правде; потпуна, јер правда не сме да шепа; и брза, јер је спорост у неку руку негација правде”.

Аутономност правника заснована на њиховој правој култури представља „брану” од злоупотребе власти и права. Правник мора бити носилац

²¹ С. Јовановић, *Из историје и књижевности*, стр. 568.

²² *Ibid.*, стр. 571.

²³ „Полтрон је систематски издајница: издавши властите идеале он је свагда ријешен и готов да иде јачем”. В. Е. Ђинић, *Догма и слобода*, Београд, 1985, стр. 178.

²⁴ Опширније о критици овог схватања видети: Д. Стојановић, *о.с.*, стр. 1074; С. Перовић, *Вратимо се школи природног права, Правни живот*, Београд, 1–2/1993, стр. 26.

²⁵ „Морализација права означава дубински слој етичких принципа који морају постојати у сваком правном поретку, као резултат цивилизацијских тековина и развоја културе”. Опширније, Д. Стојановић, *о.с.*, стр. 1074.

²⁶ Ж. Ж. Русо, *Расправа о поријеклу и основама неједнакости међу људима*, Загреб, 1978, стр. 67.

правних начела, а не спроводилац привилегованих интереса. *Iuris graeserta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere* (Ulpianus – D.1,1,10,1). Правна начела су: поштено живети, другога не врећати и свакоме дати оно што му припада.

Успостављање правне државе представља реалност само ако је схватимо као заједнички задатак свих Нас – грађана, а посебно Нас – правника. Правна држава се не може успоставити на привилегијама и неморалности. „Морал се не може уредити законима, јер законом је лако уредити оно што се дугује другима, али је тешко обухватити све оно што човек дугује самом себи”.²⁷ Правна држава је наш општи интерес и наш дуг према свом постојању.

Изаз из „зачараног” круга неправности наше државе је у развоју правне културе грађана. Нема правне државе без законитости и праведности у раду правника, и то како приликом стварања, тако и приликом примене права. Бити правник мора постати највећа интелектуална „привилегија” остварљива само вредним, талентованим и савесним студентима. Бити професор права, судија, адвокат... мора, поред високе правне стручности, значити и висок ниво моралности, јер на њима је први корак заокрета ка правности наше државе. Правници треба да делају не само аргументом речи, већ, пре свега, аргументом примера. Праведност не трпи повластице. *Iustitia non povit patrem nec matrem, nam solam veritatem spectat*. Правда не познаје ни оца ни мајку, него види само истину. Повластице почињу у „Нама”, а не у „Њима”, јер само онај ко тражи повластицу спреман је и да је даје. Правници не смеју привилеговати друге да би и сами били привилеговани. „Доброта” правника је у праведности, а не у предусретљивости. Зато, колеге правници, не заборавимо: „Није тешко бити добар, тешко је бити праведан”.

²⁷ Монтескје, *О дуду закона*, том I, Београд, 1989, стр. 105, 336.